

УДК 341:[504.61:355.01]

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2022.3-4-4.17>

Чеховська М. М.,

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри фінансово-економічної безпеки
Національної академії Служби безпеки України
ORCID: 0000-0001-8135-7770

Ничитайло І. М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри інформаційної безпеки держави
Національної академії Служби безпеки України
ORCID: 0000-0003-4528-3633

Кирилюк О. С.,

кандидат технічних наук, старший дослідник,
старший викладач кафедри управління
Національної академії Служби безпеки України
ORCID: 0000-0001-9248-0758

Ніколайчук В. В.,

магістр
Національної академії Служби безпеки України
ORCID: 0000-0003-4249-4662

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

LEGAL ENSURE OF ENVIRONMENTAL SECURITY IN THE CONDITIONS OF ARMED AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION AGAINST UKRAINE: INTERNATIONAL EXPERIENCE

У статті авторами досліджено міжнародний досвід забезпечення екологічної безпеки під час військових конфліктів, зважаючи на збройну агресію Російської Федерації проти України.

Теоретичну та методологічну основу дослідження становлять праці сучасних вітчизняних та іноземних науковців з міжнародного права, предметом зацікавленості яких було забезпечення навколишнього природного середовища від негативного впливу військових конфліктів.

Для вирішення поставленої мети нами були використані такі форми, способи та методи досліджень: як історичний – для дослідження виникнення, формування і розвитку міжнародно-правових засад охорони навколишнього середовища від негативного впливу збройних конфліктів та їх наслідків; методи аналізу наукової літератури – під час визначення особливостей міжнародного досвіду правового забезпечення екологічної безпеки в умовах ведення бойових дій; абстрактно-логічний – для теоретичного узагальнення та формулювання висновків дослідження тощо.

Зокрема, приділено увагу міжнародним нормативно-правовим актам, складовою частиною яких є недопущення або заборона шкідливого впливу військових дій на природне середовище, а також межі допустимого впливу.

Авторами також опрацьовано шляхи вдосконалення системи забезпечення екологічної безпеки під час бойових дій, зокрема на прикладі досвіду армії США.

Окремо наголошується на такому негативному елементі постконфліктного відновлення території, що постраждали від бойових дій, як токсичні залишки війни, та опрацьованні відповідних рекомендацій щодо правового врегулювання відповідальності за нанесену шкоду.

Авторами пропонується залучити провідні країни світу до перегляду контрольно-виконавчого механізму із застосування норм Міжнародного гуманітарного права та міжнародного законодавства з охорони навколишнього середовища та передбачити максимально суворе покарання для суб'єктів міжнародного права за порушення норм екологічної безпеки, у тому числі в умовах бойових дій. На нашу думку, слід створити досить вагомий правовий механізм регулювання екологічної безпеки в умовах бойових дій, що в свою чергу надасть можливість державам удосконалити власне законодавство щодо екологічної безпеки, ґрунтуючись на міжнародному досвіді.

***Ключові слова:** екологічна безпека, бойові дії, військовий конфлікт, шкідливий вплив, навколишнє природне середовище.*

In the article, the authors researched the international experience of ensuring environmental security during military conflicts, taking into account the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine.

The theoretical and methodological basis of the research are the works of modern domestic and foreign scientists on international law, whose subject of interest was the protection of the natural environment from the negative impact of military conflicts.

To solve the set goal, we used the following forms, methods and methods of research: as historical – to study the emergence, formation and development of international legal principles of environmental protection from the negative impact of armed conflicts and their consequences; methods of analysis of scientific literature – when determining the features of the international experience of legal provision of environmental security in the conditions of conducting hostilities; abstract-logical – for theoretical generalization and formulation of research conclusions, etc.

In particular, attention is paid to international legal acts, a component of which is the prevention or prohibition of the harmful impact of military actions on the natural environment, as well as the limits of permissible impact.

The authors also worked out ways to improve the system of ensuring environmental security during hostilities, in particular using the experience of the US Army as an example.

Special emphasis is placed on such a negative element of the post-conflict reconstruction of territories affected by hostilities as toxic remnants of war, and the development of relevant recommendations for the legal settlement of responsibility for the damage caused.

The authors propose to involve the leading countries of the world in revising the control and enforcement mechanism for the application of the norms of International Humanitarian Law and international legislation on environmental protection and to provide for the most severe punishment for subjects of international law for violating the norms of environmental safety, including in the conditions of hostilities. In our opinion, it is necessary to create a sufficiently strong legal mechanism for the regulation of environmental safety in the conditions of hostilities, which in turn will provide an opportunity for states to improve their own legislation on environmental safety, based on international experience.

Key words: environmental security, hostilities, military conflict, harmful effects, natural environment.

Постановка проблеми. Питання збереження навколишнього природного середовища на сьогодні посідає провідне місце серед найважливіших глобальних проблем забезпечення сталого розвитку. З подальшим використанням новітніх технологій людство все частіше акцентує увагу на збереженні довкілля будь-якою ціною і за будь-яких обставин. На сьогодні впроваджено значну кількість міжнародних та національних нормативно-правових актів щодо концептуальних засад забезпечення належного стану навколишнього середовища в мирний час, але екологічне право практично нівелюється, коли мова йде про ведення бойових дій.

Проблема забезпечення екологічної безпеки під час бойових дій набуває актуальності також пропорційно до технологічного розвитку озброєння. Застосування у конфліктах хімічних речовин, зокрема, барвників, пластикових одноразових комплектуючих, потужних засобів ураження призводить до невідворотних процесів забруднення ділянок, на яких точаться збройні конфлікти. В міру того, як відбуваються військові конфлікти у різних частинах світу, проблема екологічної безпеки в районі бойових дій набуває дедалі чітких обрисів. Провідні країни світу вже розробляють певні моделі щодо захисту навколишнього середовища від згубного впливу воєнних конфліктів.

Для Української держави зазначена проблема набула актуальності з 2014 року, з початку збройної агресії Російської Федерації, і сягнула більшого масштабу з 24 лютого 2022 року, коли відбулося повномасштабне вторгнення російських військ на територію нашої держави. Станом на 01 вересня 2022 року Міністерством захисту навколишнього

середовища та природних ресурсів України зафіксовано більше ніж 2 тис. випадків заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, зокрема, 176 млрд. грн. становлять збитки внаслідок забруднення повітря, 106,6 млрд. грн. – водним ресурсам і 8,8 млрд. грн. – ґрунтам. Загалом сума збитків навколишньому середовищу України від воєнної агресії Російської Федерації становить 962 млрд. грн. [9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання охорони навколишнього природного середовища під час збройних конфліктів у відповідності до норм міжнародного гуманітарного права опрацьовано у роботі О.А. Грицан, ефективність міжнародно-правової охорони навколишнього середовища від впливу військових конфліктів досліджував Є.В. Шульга, міжнародно-правові аспекти екологічної безпеки в контексті збройної агресії Російської Федерації проти України досліджував І.В. Авдошин.

Метою статті є дослідження світових правових тенденцій у забезпеченні екологічної безпеки в умовах військового конфлікту та систематизація існуючих шляхів подолання їх наслідків скрізь призму збройної агресії Російської Федерації проти України.

Виклад основного матеріалу. Екологічна безпека є невід'ємним елементом національної безпеки будь-якої держави і безпеки існування людства в цілому. Особливо складовою екологічної безпеки є екологічна безпека під час ведення бойових дій. Це поняття включає в себе ряд чинників, що зумовлюють забезпечення екологічної безпеки шляхом виконання певних дій за умов військового конфлікту. Зокрема, питання екологічної безпеки у зоні бойових дій охоплює питання безпеки довкілля, мінімізації наслідків шкідливого впливу бойових дій та

питання забезпечення життєдіяльності комбатантів і некомбатантів, що перебувають на території військових дій [1].

Загалом питання екологічної безпеки під час бойових дій стало набувати актуальності у кінці ХХ століття, коли провідні держави світу запровадили поняття “постійна військова присутність в регіоні ризику”, що зумовило необхідність забезпечення екологічної безпеки в умовах військового конфлікту. Проблему забезпечення екологічної безпеки у зоні бойових дій досліджують вчені провідних країн світу, армії яких найчастіше приймають участь як миротворці у численних локальних конфліктах. Проте регулювання цього питання на міжнародному законодавчому рівні досі не вирішене. Попри це щорічно проводяться конференції та звіти вчених-екологів і політиків повідних держав з метою врегулювати проблему зростання шкоди екології від наслідків військових конфліктів. Першочергово розглядається мінімізація шкідливого впливу речовин та токсинів на навколишнє середовище та людей, що змушені там проживати.

Важливим міжнародним нормативно-правовим документом, де обумовлено межі допустимого шкідливого впливу військових дій на екологічну систему, є Модифікація конвенції Довкілля (Environmental Modification Convention, ENMOD). Формально Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище є міжнародним договором про заборону військового чи іншого використання неприйнятних методів впливу на навколишнє природне середовище, що мають, зокрема, довгострокові та серйозні наслідки [7]. Конвенція була підписана після проведення міжнародної конференції в Женеві з питань запобігання негативного впливу на довкілля і набула чинності 5 жовтня 1978 року. З іншого боку, не можна обійти увагою принцип 26 Декларації Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем оточуючого людину середовища, у якому наголошується, що “людина та оточуюче її середовище мають бути позбавлені від наслідків використання ядерного та інших видів зброї масового знищення” [4].

Також у Всесвітній Хартії природи 1982 року у преамбулі наголошується, що “гонитва за рідкісними ресурсами є причиною конфліктів, а збереження природи і її ресурсів сприяє встановленню справедливості і підтриманню миру, і неможливо зберегти природу і природні ресурси, поки людство не навчиться жити у мирі і не відмовиться від війни і виробництва зброї” [3]. Крім того, у пункті 20 Хартії шляхом реалізації її принципів, зокрема, необхідності захисту природи від розграбування в результаті війни або інших ворожих дій, є настанова щодо утримання від військових дій, що завдають шкоду природі.

У 24-му принципі Декларації Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку від 1992 року наголошується, що “війна неминуче надає руйнівну дію на процес сталого розвитку. Тому держави повинні поважати міжнародне право, що забезпечує захист навколишнього середовища під час збройних конфліктів, і повинні співпрацювати, при необхідності, в справі його подальшого розвитку” [5].

Більш систематизовано зазначені засади було викладено у Керівних принципах для військових статутів та інструкцій з охорони навколишнього середовища під час збройних конфліктів, підготовлених у 1994 році Міжнародним Комітетом Червоного Хреста [6].

На сьогодні, технології, що застосовуються для ведення бойових дій, дедалі більше спрямовуються на нанесення максимальної шкоди навколишньому середовищу, зокрема поширення набули руйнівні явища, які рівнозначні геноциду, як-от екоцид, біоцид та екологічний тероризм.

Зважаючи на зазначене, провідні спеціалісти у сферах, зокрема, військової справи, екології та природоохоронної діяльності, національного та міжнародного права, економіки та фінансів, у різні періоди часу пропонували альтернативні шляхи забезпечення екологічної безпеки під час бойових дій або воєнних конфліктів.

Так, проблему забезпечення екологічної безпеки у зоні бойових дій на основі досвіду армії США опрацьовують у своїх роботах американські вчені Девід Е. Мошер та Бет Лакман. Їхні наукові праці висвітлюють основні проблеми забезпечення екологічної безпеки у зоні бойових дій та її актуальність для військового командування. Ґрунтуючись на величезному досвіді ведення бойових дій армії США, дослідники висвітлили ряд актуальних питань із забезпечення екологічної безпеки. Зокрема, вони вказують, що екологічні проблеми можуть відігравати ключову роль в операціях з надзвичайних ситуацій армії США, про що свідчить останній досвід в Іраку, Афганістані та на Балканах. Ефективно керуючи екологічними питаннями під час дислокації, армійські підрозділи та командири можуть отримати тактичні та стратегічні переваги, які можуть поширюватися від бою до післяконфліктної фази операцій.

Оскільки екологічні проблеми створюють ризики для здоров'я та безпеки військ, вони можуть впливати на бойові дії, але ефект екологічних питань виходить далеко за рамки цього. У більшості випадків за останні два десятиліття американські сили залишалися в театрі конфлікту набагато довше, ніж передбачалося, глибоко втягуючись у такі не бойові дії, як стабілізація, реконструкція та державотворення. Екологічні проблеми стають ще більш важливими під час таких затяжних операцій не лише через вплив, який вони мають на щоденні заходи в базових таборах, а й через важливу роль, яку вони

можуть зіграти у досягненні національних цілей США. Дійсно, чим довша місія та більше розширюються операції після конфлікту, тим важливішими є екологічні проблеми [2]. Однак, оскільки вони конкурують з іншими проблемами ведення бойових дій щодо уваги, інвестицій та трудових ресурсів, екологічні міркування рідко отримують високий пріоритет у операціях на випадок надзвичайних ситуацій.

Досвід армії США будується не тільки на успішних військових операціях, а й на інших завданнях, зокрема й зі збереження цілісності довкілля. Операції зі стабільності та відновлення вважаються відмінними від військових операцій. До недавнього часу військові вважали операції зі стабільності та відновлення поза звичайними військовими операціями. Отже, командири та особи, що відповідають за планування, припускали, що участь США в операції закінчиться швидко після фази бою, або що інші американські та міжнародні організації візьмуть на себе відповідальність за стабільність та реконструкцію. Як результат, при плануванні та проведенні операцій з надзвичайних ситуацій вони часто не визнавали та не враховували екологічні проблеми, пов'язані із досягненням стабільності та відбудови країни [1].

Окрім питання забезпечення екологічної безпеки людей у зоні бойових дій існує проблема ще й із забезпеченням екологічної безпеки довкілля під час та після завершення бойових дій. Загальновідомою є інформація, що ведення бойових дій на певній території часто призводить до екологічної катастрофи. Зокрема, значне або повне знищення флори і фауни, забруднення вод та територій залишками вогнепальної та реактивної зброї, знищення техніки та пластикові відходи. У всьому світі відсутність відповідальності за шкоду навколишньому середовищу та здоров'ю населення, спричинену конфліктами та військовою діяльністю, підриває глобальні зусилля, спрямовані на допомогу країнам оговтаритися від збройних конфліктів. Відсутність відповідальності послаблює права захисту навколишнього середовища та здоров'я громадян, що у подальшому завдає шкоди ініціативам миротворчості та примирення, перешкоджає реалізації глобальної політики в галузі охорони здоров'я, призводить до втрати екосистем та біорізноманіття, послаблює демократію, справедливості, права людини та міжнародну безпеку.

Доктор Відад Акраві, глобальний експерт з питань охорони здоров'я, висунув пропозицію запровадити міжнародний проєкт, в ході якого буде реалізовано ідею розробки законодавства про відповідальність за екологічну безпеку у зоні конфліктів. Його пропозиція висвітлена в рамках проєкту «Політика забруднення: влада, підзвітність та токсичні залишки війни». Безпосередньо, на думку вченого, найжахливішою загрозою довкіллю від бойових дій є токсичні залишки війни (toxic remnants of war, TRW) [1]. Наголосимо, що термін «токсичні залишки війни» був

спеціально введений для полегшення вивчення цього питання. Токсичні залишки війни представляють велике значення для охорони здоров'я населення та відновлення довкілля в країнах, які постраждали від конфлікту. Незважаючи на те, що детальний аналіз факторів здоров'я, пов'язаних із токсичними залишками війни, ще належить провести, специфічний вплив токсичних забруднень на місцеве населення та місця їх життєдіяльності повільно документується, а додаткова інформація отримується за допомогою інтерв'ю та спостережень. Дослідження показали, що небезпечні токсичні хімічні речовини від військових відходів, такі як важкі метали, паливні вуглеводні, радіоактивні матеріали, невибухові відходи боєприпасів та сполуки, що руйнують ендокринну систему, можуть мати довгостроковий вплив на здоров'я та благополуччя цивільного населення. Вважається, що токсичні залишки війни, ймовірно, можуть бути пов'язані з ризиком вроджених вад розвитку, ризиком розвитку певних форм раку, або можуть негативно вплинути на неврологічний розвиток дітей та репродуктивні процеси людини і тварин. Вони також можуть погіршити функцію дихальної та імунної систем, тим самим погіршуючи здатність реагувати на патогени та інші шкідливі організми.

Токсичні залишки війни як предмет досліджень науковців-екологів є досить актуальним, що зумовлено значним поширенням цього явища. Сам термін вчені характеризують як «будь-яку токсичну або радіологічну речовину, що є результатом військових дій, що становлять небезпеку для людей або екосистем» [1]. Токсичні залишки війни були класифіковані як прямі або непрямі. Прямі токсичні залишки війни – це безпосередній результат військової діяльності, наприклад, забруднення від промислової інфраструктури або токсичні залишки від боєприпасів. Непрямі токсичні залишки війни є результатом послідовностей подій або умов, пов'язаних з конфліктом чи нестабільністю. Наприклад, під час вторгнення в Ірак у 2003 році, ряд промислових об'єктів були пошкоджені або просто зруйновані. Ці занедбані місця залишилися незахищеними та згодом були розграбовані, піддаючи людей високотоксичним речовинам.

Наголосимо, що Програма Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища (ЮНЕП) з 1999 року здійснила більше ніж двадцять оцінок постконфліктного становища країн, використовуючи сучасні методики для визначення впливу війни на навколишнє природне середовище. ЮНЕП виявила, що збройний конфлікт завдає чи не найбільшої шкоди навколишньому природному середовищу та громадам, які безпосередньо залежать від природних ресурсів [8]. Було доведено, що як прямі, так і непрямі збитки екологічного характеру призводять до відповідних екологічних ризиків, у тому числі катастрофічних, які можуть загрожувати не лише безпеці людей, а й їх здоров'ю та життю.

Зауважимо, що світова практика щодо скорочення шкоди, завданої в результаті бойових дій, з кожним роком доповнюється новими дослідженнями і виступами вчених-екологів, а відтак збільшується і кількість наукових праць щодо удосконалення правових норм міжнародного та національного рівня із забезпечення екологічної безпеки.

Загалом міжнародний досвід зі зменшення шкідливого впливу на довкілля орієнтований у першу чергу на держави та території, що з різних причин приймають участь у збройних конфліктах.

Наголосимо, що у ситуації, коли вплив військових засобів ураження на стан довкілля розглядається виключно як питання безпосереднього впливу конкретної зброї на екологічну безпеку певної території, твердження про розробку певних міжнародних правових актів на основі Міжнародного гуманітарного права є досить ймовірними і прийнятними, тим більше з врахуванням їхньої суттєвої юридичної сили у регулюванні застосуванні конкретних видів зброї у конфліктах.

Висновки. Масштабне вторгнення Російської Федерації на територію незалежної України має катастрофічні наслідки у всіх сферах життєдіяльності нашої держави, у тому числі й екологічній. Зазначимо, що вказані наслідки мають довготривалий характер, адже як під час, так і після завершення бойових дій загроза екологічній безпеці не зникає. На відновлення потенціалу навколишнього природного середовища потрібні не лише значні фінансові ресурси, а й тривалий час. Допоміжною складовою у цьому контексті виступає досконале нормативно-правове забезпечення у сфері охорони навколишнього природного середовища як національного, так і міжнародного рівня.

Застосування різних видів зброї та засобів ураження зумовлює виникнення токсичних залишків війни, тобто речовин, що з'являються у середовищі внаслідок бойових дій, і школа від розпаду та розкладання таких речовин може сягати значних показників. Тому, на нашу думку, діяльність міжнародних організацій, зокрема ООН та Міжнародної організації Червоного хреста та Червоного півмісяця повинна спрямовуватись й на ліквідацію токсичних залишків війни. В свою чергу міжнародна спільнота повинна акцентувати увагу на забезпеченні та впровадженні норм, які регулюватимуть: порядок використання та ліквідації певних засобів ураження; правил охорони довкілля в умовах бойових дій; заходів мінімізації шкідливого впливу; заходів відновлення уражених територій; принципи та механізм відповідальності за порушення таких норм; спеціальні повноваження організацій, діяльність яких спрямована на контроль за дотриманням норм екологічної безпеки.

Враховуючи той факт, що світова практика застосування норм Міжнародного гуманітарного права та міжнародного законодавства з охорони довкілля носить рекомендаційний характер, слід переглянути контрольно-виконавчий механізм та передбачити максимально суворе покарання для суб'єктів міжнародного права за порушення норм екологічної безпеки, у тому числі в умовах бойових дій. Таким чином, слід створити досить вагомий механізм регулювання екологічної безпеки в умовах бойових дій, що в свою чергу надасть можливість державам створити власне законодавство щодо екологічної безпеки, ґрунтуючись на міжнародному досвіді.

Список використаних джерел:

1. Kellay A. Pollution Politics: Power, accountability and toxic remnants of war. 2014. URL : http://www.toxicremnantssofar.info/wp-content/uploads/2014/06/TRW_Pollution_Politics_Report.pdf. (дата звернення: 27.09.2022).
2. Mosher D., Nichols T., Greenberg M. The Army's Green Warriors Environmental Considerations in Contingency Operations. RAND Corporation. 2008. URL : https://www.rand.org/pubs/research_briefs/RB9335.html. (дата звернення: 27.09.2022).
3. Всесвітня Хартія природи. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_453 (дата звернення: 27.09.2022).
4. Декларація Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем оточуючого людину середовища від 16.06.1972. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_454 (дата звернення: 27.09.2022).
5. Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_455 (дата звернення: 27.09.2022).
6. Діяльність ООН щодо охорони навколишнього середовища в районах, вражених збройним конфліктом: перспективи для України. URL : https://ukrainepravo.com/international_law/public_international_law/diyal%00nist%00on-shchodo-okhorony-navkolyshn%00ogo-seredovyshcha-v-rayonakh-vrazhenykh-zbroynym-konflik/ (дата звернення: 27.09.2022).
7. Конвенція про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_258 (дата звернення: 27.09.2022).
8. Криницька Н. Дайджест МГП: Навколишнє середовище і міжнародне гуманітарне право. URL : <https://redcross.org.ua/2019/03/%D0%B4% D0%B0%D0%B6%D0%B5%D1%81-%D1%96/> (дата звернення: 27.09.2022).
9. Міндовкілля оцінює екологічні збитки від воєнної агресії у майже 1 трлн грн. URL : <https://ua-energy.org/uk/posts/mindovkillia-otsiniue-ekolohichni-zbitky-vid-voiennoi-ahresii-u-maizhe-1-trln-hrn> (дата звернення: 27.09.2022).